

פעולה טבעית ולא טבעית בפיקוח נפש (1)

לעיתים, בפני יהודי שנדרש לפעול עבור הצלת נפשות בשבת, ויהיה זה איש רפואה או אדם מן השורה, מונחות שתי אפשרויות כיצד לבצע את הפעולה: הדרך האחת היא הדרך המקובלת בחול, והדרך השנייה היא דרך אחרת, בלתי מקובלת, בלתי טבעית. בדרך הראשונה יש חילול שבת, ובדרך השנייה לכאורה אין חילול שבת. האם עליו לנקוט את הדרך הראשונה או השנייה?

זהו דיון הלכתי מרתק שיש לו ביטוי במספר רב של הלכות, (ואף הצגנו כמה מהן בעבר במאמר בשם זה). ואנו נשתדל בשורות הבאות להדגים ולהמחיש אותו. נפתח באחת ההלכות המקוריות בענין זה – נושא חלב אם וחלב מלאכותי בשבת.

כידוע, בעבר, הנקה הייתה צורת ההזנה הבלעדית של תינוקות. עבור תינוקות שלא יכלו לינוק מאמם, היה צורך בשירותיה של מינקת. ללא חלב אם חייו של התינוק היו בסכנה. גם היום, כל גורמי המקצוע העולמיים ממליצים על הנקה מלאה ללא תוספות בששת החודשים הראשונים לתינוק. מחקרים מוכיחים שהנקה בלעדית עד גיל חצי שנה, מורידה את השכיחות לדלקות של מערכות הנשימה העליונות, לזיהומים במערכת העיכול וכן מורידה את הסיכון לסוכרת.

על פי חז"ל, זמן ההנקה הנורמלי הוא עשרים וארבעה חודשים (כתובות נ"ט ע"ב). חז"ל אף התירו לאישה להשתמש באמצעים למניעת היריון בכדי לא לסכן את ההנקה של התינוק, כפי שמצינו ביבמות (יב, ב) "שלוש נשים משמשות במוך, קטנה ומעוברת ומניקה...מניקה שמה תגמול את בנה וימות". ועוד נראה להלן את מידת הסכנה שחששו חז"ל להזנה שאינה מבוססת על חלב אם.

במאה האחרונה, התפתחה תעשיית תחליפי המזון לתינוקות (תמ"ל). תמ"ל מבוסס על חלב פרה או על סויה, בתוספת מרכיבי תזונה שונים. אמהות שאינן מסוגלות להניק מטעמים שונים עשויות להשתמש בתמ"ל בכדי להזין את התינוק (גם מניקות משתמשות לעיתים בתמ"ל בכדי להשלים את תזונת התינוק באם הוא אינו יונק היטב). כיום מיליוני תינוקות בעולם ניזונים דרך קבע באמצעות תמ"ל, הזנה חלקית או מלאה. שיטת ההזנה הזאת, אף שהיא איננה מומלצת על ידי גורמי המקצוע, נחשבת ליעילה ובטוחה. הפורמולות המרכיבות את התמ"ל משתפרות כל העת באמצעות מחקר ופיתוח נרחב, וכיום ניתן למצוא גם תמ"ל המיועדים למגוון רחב של רגישויות אצל תינוקות.

בשורות הבאות נסקור את שאלת השאיבה בשבת של חלב אם עבור התינוק, נוכח הימצאותם של תחליפי החלב השונים.

ראשית נסקור את ההלכה בנוגע להנקה עצמה. הנקה כרוכה בהפרדת החלב מן הדד, והוצאתו מחוץ לגופה של האם. מטעם זה, חליבה כרוכה באיסור מן התורה של "מפרק" – תולדה של אב המלאכה "דש" (שבת צ"ה ע"ב). וכך פסק הרמב"ם (הלכות שבת פרק ח הלכה ז').¹ עם זאת, הנקה מותרת, כפי שניתן ללמוד מן הגמרא (שבת קלה, א):

"בן שמונה הרי הוא כאבן, ואסור לטלטלו. אבל אמו שוחה ומניקתו מפני הסכנה".

"בן שמונה" הוא עובר שנולד בחודש השמיני להיריון. על פי חז"ל עובר שנולד בגיל זה איננו יכול להתקיים. משום כך, אין היתר לטפל בו בשבת – בדומה למת. עם זאת מותר להניק אותו משום שיש סכנה לאימו ללא ההנקה. מגמרא זו לומדים, שבתינוק בריא ההנקה מותרת, ואין צורך להגיע להיתר המיוחד של הסכנה לאימו.²

כל זאת בהנקה ישירה כאשר התינוק הוא המבצע את פעולת היניקה. אך במקרה של שאיבת חלב לצורך התינוק, כפי שנפוץ בימינו שנשים שואבות חלב לפני מועד הארוחה ומאכילות בו את התינוק באמצעות בקבוק, הדבר כרוך עקרונית באיסור דאורייתא. וכך מבואר בתוספתא (שבת פרק י הלכה ד): "לא תקל אשה מדדיה ותחלוב לתוך הכוס או לתוך הקערה ותניק את בנה". וכך נפסק בשולחן ערוך (סימן שכח, לד), וכתבו נושאי כליו של השו"ע שאיסור זה הוא מדאורייתא (עיין ביאור הלכה שם).

לעומת זאת, שאיבת החלב במקום צער מותרת כאשר החלב הולך לאיבוד. הטעם לכך הוא, שהדבר נחשב "מלאכה שאינה צריכה לגופה" – מטרת שאיבת החלב איננה לצורך השימוש בו, אלא לצורך צדדי של הקלת הצער, ולכן זהו רק איסור דרבנן שיש להתירו במקום צער (עיין שו"ע סימן של, ח).

אם כן: הנקה ישירה מותרת; שאיבה לאיבוד מותרת במקום צער; אך שאיבה לצורך הזנה מאוחרת של התינוק אסורה מן התורה.

הלכה נוספת שכתב השולחן ערוך בנושא (או"ח סימן שכח, לה) עוררה דיון הלכתי בפירושה: "מותר לאשה לקלח מהחלב כדי שיאחז התינוק הדד ויניק".

בשלב הראשון, החלב יוצא לא על ידי התינוק אלא על ידי האם – מדוע אין בזה איסור? יש מפרשים, שהחלב אותו מוציאה האם הולך לאיבוד והתינוק איננו ניזון ממנו, אלא רק מתעורר לרצות לינוק בעצמו (פמ"ג שם). אך במשנה ברורה כתב, שבשיבולי הלקט (סימן

¹ ישנה מחלוקת בגאונים (עיין רשב"א שבת שם) האם לדעת חכמים זהו איסור מדרבנן בלבד. אך להלכה נפסק שזהו איסור דאורייתא, כמו שכתב הרמב"ם.

² אגב – ההיתר מטעם סכנה אינו שייך רק בסכנה גמורה אלא גם בצער גדול, עיין שולחן ערוך סימן של, ח (ומבוסס על התוספות בשבת שם).

קכג), שהוא המקור להלכה זו, נאמר במפורש שמדובר במצב בו התינוק אכן ניזון גם מהקילוח הראשוני שהאם הפיקה מן הדד. המשנה ברורה (בשער הציון שם ס"ק פא) אינו מכריע מהו הטעם להלכה זו³, אך מציין את האפשרות שהדבר מותר מפני הסכנה: "ואולי דהוא משום דהוא בכלל סכנה אם לא יניק, ועם כל זה צריך עיון".

כך מפרש את הדברים גם היביע אומר (חלק ה או"ח סימן לב).

מכאן אנו יכולים ללמוד הלכה, שכאשר אין אפשרות אחרת מלבד שאיבה, והדבר נחשב פיקוח נפש, מותר גם לשאוב לתוך בקבוק עבור התינוק. הדבר נפוץ למדי בתינוקות פגים או חולים, שאין להם די כח לינוק את החלב מאימם, ומצליחים לאכול באמצעות בקבוק בלבד (ישנם גם תינוקות שזקוקים להזנה באמצעות זונדה). כיוצא בזה באם שמצבה הרפואי אינו מאפשר לה הנקה.

כאן אנו מגיעים לשאלה שלנו: בימינו תחליפי חלב מצויים וזמינים לכל אם שתוצה בכך. האם עדיין ישנו מעמד של פיקוח נפש להאכיל תינוק דווקא בחלב אם, כך שנתיר לאם לשאוב חלב בשבת במקרה שבו אין חלב אם אחר? אמת היא שאם התינוק לא יזון כלל הוא מסתכן, אך הלא אפשר להזין אותו בתחליפי חלב! למרות שלכל הדעות חלב אם הוא העדיף ביותר לתזונת התינוק, הרי בודאי תחליפי חלב מספיקים בכדי לשמור על חייו ובריאותו של התינוק, ובודאי שאם יקבל אותם במהלך השבת בלבד לא יארע לו כל נזק?

מצינו בגמרא ביבמות (קיד, א):

"תא שמע: יונק תינוק והולך מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה, ואין חוששין ביונק שקץ, ולא יאכילנו נבלות וטרפות שקצים ורמשים, ומכולן יונק מהם ואפילו בשבת... קטן נמי ליבעי אומדנא! (=מדוע לא נצטרך לבדוק האם ישנה סכנה אם הקטן לא יינק כעת?) אמר רב הונא בריה דרב יהושע: סתם תינוק מסוכן אצל חלב".

באיזה מקרה מדובר? בפשטות, היה נראה שכוונת הגמרא היא למקום שאין לתינוק שום דבר אחר לאכול מלבד האיסור. אלא שאם כן, מהי כוונת הגמרא שאוסרת על האכלת שקצים ורמשים? אם אין לו כל תזונה אחרת אלא זו, הרי מדובר בפיקוח נפש! מטעם זה כותב החזון איש (אבן העזר סימן קלד, סימן נ"ט ס"ק ג'), שבהכרח כוונת הגמרא היא גם למצב שבו יש לתינוק דבר אחר לאכול, אבל אין לו חלב אלא חלב של בהמה טריפה, שעל זה

³ עיין שם שמביא את דברי התוספת שבת, שכתב שחליבת אשה, בשונה מהנקה, ובשונה מחליבת בהמה, אסורה רק מדרבנן, מאחר שאין דרך לחלוב אשה אלא לינק ממנה. כמדומה שבימינו הנחה זו איננה נכונה עוד – כמעט כל הנשים משתמשות גם בשאיבת חלב ואינן מסתפקות בהנקה ישירה (ובכל מקרה השער הציון דוחה את דבריו).

אמרה הגמרא שתינוק מסוכן הוא "אצל חלב" – כלומר תינוק חייב לקבל חלב דווקא ולא ניתן להסתפק עבורו במאכלים אחרים.

מדברי החזון איש עולה, שתחליף מזון שאיננו חלב נחשב מסוכן עבור התינוק ומותר לעבור על איסורים בכדי לספק לו דווקא חלב. לפי זה היה מקום לומר שכיוצא בזה בתחליפי החלב, שאינם נחשבים כמו החלב היוצא מן האם. אך כותב על כך האור לציון (חלק ב הערות לפרק לו):

"ואמנם החזון איש כתב שאף במקום שיש דברים אחרים להאכילו, מכל מקום לגבי חלב מסוכן הוא, שאף שיכול לאכול דברים אחרים, מכל מקום אם לא ישתה חלב יכול לבוא לידי חולי ולהסתכן... עיין שם, ונראה, שאין זה אלא בזמנם שתינוק מסוכן אצל חלב, ומשום שאפשר שמאכלים אחרים יזיקו לו, ויכולה להיגרם לו על ידם הרעלת קיבה וכדומה, מה שאין כן בזמננו, שהדבר מצוי היום לתת לתינוק לכתחילה תחליפי חלב וכדומה, ואין בזה שום חשש סכנה. ולכן קשה להתיר אלא במקום שאין תחליף אחר, וכן מותר לומר לנכריה להוציא החלב..."

אמנם, בשמירת שבת כהלכתה (פרק לז הערה סז) כותב:

"ושמעתי מהגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דגם אם התינוק עדיין לא התרגל לחלב אם (צריך לומר שהכוונה שלא התרגל לינוק מהאם אלא באמצעות כלי)⁴, גם כן מותר לחלוב עבורו לתוך כלי, הואיל וזה המזון הטבעי שלו, ואין להתחשב בספק סכנה בתחליף של מזון אחר".

בשו"ת יביע אומר (חלק ט' סימן לב) מביא את דברי הגרש"ז, וכותב "וכן עיקר".

מבלי להיכנס לשאלה כיצד יש להכריע את ההלכה בימינו, כאשר התברר שתחליפי החלב השתכללו והתפתחו עוד יותר, מעניין להתייחס לעיקר השיקול המבואר בדברי הגרש"ז א. מבואר בדבריו, שמאחר שהחלטנו שחלב הוא בגדר פיקוח נפש עבור התינוק, אנו מאכילים אותו את החלב של אמו בדווקא, אף באופן שהדבר כרוך באיסור תורה, כגון שצריך לשאוב אותו, כי אינו יכול לינוק ישירות ממנה, אף אם יש לנו דרך אחרת של תחליפי חלב, ומשום שזו איננה הדרך הטבעית עבורו.

דוגמא להלכה זו ניתן למצוא בדברי הגרש"ז לגבי תפרים. כאשר אדם נחתן עמוקות וזקוק לתפרים בבית החולים, מותר לבצע את התפרים משום שאלו יאפשרו לנו להימנע מזיהומים – והדבר בגדר ספק פיקוח נפש. אמנם, דעת הרופא היא שמספיק לכאורה ביצוע של כמה תפרים גסים בכדי למנוע את סכנת הזיהומים, אך הבעיה היא שתישאר צלקת מכוערת. בימות החול, יקפיד הרופא לבצע עוד מספר רב של תפרים בכדי לגרום לצלקת להיות כמה

⁴ הסוגריים במקור.

שפחות בולטת. מה עושים בשבת? האם נוסיף במלאכות האסורות בשבת במהלך התפירה – אך ורק בכדי למנוע צלקת?

יש שכתבו, שהדבר תלוי בדין "הותרה או דחוייה". אך הגרש"ז אויערבאך זצ"ל חידש, שיש להתיר זאת על פי מה שלמדנו בשו"ע בסימן שלא, לגבי מילה בשבת שגם כן דוחה את השבת, ולגביה ההלכה היא שכל עוד לא הסיר המוהל את ידיו מן המילה, הוא יכול להמשיך במלאכה ולחתוך גם את ה"ציצין שאין מעכבין את המילה", אף שאלו אינם חלק מעיקר מצות המילה ואינם אלא הידור מצוה בלבד. אף שהידור מצוה אינו דוחה שבת, מאחר שהדבר נעשה בבת אחת עם עיקר המצוה, הוא נחשב חלק מאותו מעשה, מאחר שכך למעשה תקין ומושלם לבצע את הפעולה שבכללותה הותרה בשבת. כיוצא בזה מחדש הגרש"ז לגבי דין התפרים, שמאחר והדרך התקינה לבצע את מכלול הפעולה הוא לא להפריד בין התפרים הנדרשים לעצם שלילת הזיהום לבין התפרים הנעשים לצרכים אסתטיים – הרי שאחרי שעיקר הפעולה מותרת בשבת מותר להמשיך ולבצע אותה בצורה הטבעית והתקינה.

בשבוע הבא בעז"ה נביא לעיקרון זה מקורות נוספים בשאלות אקטואליות בדורנו.